

Gondoskodás és ellenőrzés Kőrösy József munkásságában*

Óri Péter,
a Népeségtudományi Kutatóin-
tőzet tudományos munkatársa
E-mail: peter.ori@nki.ksh.hu

A tanulmány szerzője vázlatos áttekintést ad *Kőrösy* szegényüggyel kapcsolatos munkáiról. Munkája csak vázlatos lehet egyrészt terjedelmi okokból, másrészt azért is, mert célja itt nem a részletes statisztikai elemzés, nem a XIX. század végi Budapest szociális viszonyait kívánja feltárni Kőrösy írásai segítségével, hanem a Kőrösy munkáit használó társadalomtörténészek, statisztikusok részére kínál néhány értelmezési szempontot.

TÁRGYSZÓ:
Szegénység és társadalmi kirekesztődés.

* A XLIII. Statisztikatörténeti Vándorülésen, Budapesten, 2006. szeptember 26-án elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata.

Körösy József, a Fővárosi Statisztikai Hivatal¹ alapító igazgatója munkásságának talán nemzetközileg is legjelentősebb része közvetlenül a társadalmi helyzet és a halandóság kapcsolatával foglalkozik. Mennyiségileg is igen jelentős részt képeznek ilyen tárgyú írásai: önállóan a népjóléti vagy szegényügyi statisztikával ugyan viszonylag kevés műve foglalkozik, de a halandósági statisztikáiban, és főleg a halandóságot elemző kötetekben számos ilyen vonatkozás található.²

A száz esztendővel ezelőtt, 1906-ban elhunyt Körösy Józsefről köztudomású, hogy az egyik, ha nem a legismertebb magyar statisztikus, akit a demográfia alapító atyái között tartanak számon. Sok egyéb mellett két tény bizonyíthatja állításunkat.

– Az egyik, hogy a *Demény Pál* szerkesztette demográfiai enciklopédiában (*Demény–McNicol* é.n.) ő az egyetlen magyar statisztikus vagy demográfus, akiről (*Tóth Pál Péter* tollából) önálló szócikket találhatunk, ami talán még magyarázható lenne a „magyar kapcsolattal”.

– A másik pedig, hogy *Jacques Dupâquier* demográfia-történetében nemcsak szerepel Körösy, hanem önálló fejezetet találunk róla a „XIX. század nagy demográfusai” című részben, többek között *Quételet*, *Böckh*, *Lexis* és mások társaságában (*Dupâquier* [1985] 406–408. old.).

Dupâquier részben Körösy tudományszervező tevékenységét értékeli, elismerve jelentős szerepét a korabeli nemzetközi statisztikai kongresszusokon, szervezetekben, tudományos vitákban, általánosságban a demográfia önálló tudománnyá válásában, részben pedig kiemeli a morbiditás és halandóság jelenségeinek statisztikai megragadása, ezek hátterének, okainak elemzése terén végzett munkásságát. A demográfia tudománya szempontjából igen fontosnak ítéli Körösy azon adatközléseit és elemzéseit, amelyek a nagyvárosi halandósággal foglalkoznak nemzetközi összehasonlításban, feltárják Budapest halandósági és lakásviszonyait, elemzik a fertőző betegségek elterjedtségét és azok okait (mindenekelőtt kapcsolatukat a hőmérséklettel, a vagyoni helyzettel, a foglalkozással, a lakásviszonyokkal), a gyermekhalandóság problémáját, az iskolai higiénia helyzetét, a szülők életkorának hatását a gyermekhalandóságra, a vallásosság és a halandóság kapcsolatát. A halandóság és különösen a fertőző betegségek okozta halandóság iránti érdeklődésével

¹ A Fővárosi Statisztikai Hivatal elnevezése többször változott a vizsgált időszakban, csakúgy mint a főváros hivatalos elnevezése. Jelen tanulmányban ezt a megnevezést használjuk, de az irodalomban a kiadványokon található tüntetik fel.

² Körösy népjóléti statisztikai tárgyú írásairól tájékoztat: *Nemes–Szalay* [2006] 37–38. old., halandósággal foglalkozó műveiről uo. 9–26. old.

magyarázható, hogy Kőrösy igen élénk propagandát fejtett ki a kötelező védőoltások bevezetése mellett is, ami tevékenységének szintén igen fontos, maradandó hatású része volt.

Kőrösy szegényügyi és halandósági statisztikával foglalkozó művei

Kőrösy munkásságában mindkét kérdés az 1870-es évektől, tehát lényegében hivatali pályája elejétől végéig jelen van. Mindkét esetben kettős motivációról beszélhetünk: egymás mellett jelennek meg a Fővárosi Statisztikai Hivatal vezetőjének és a tudósnek a szempontjai.

A szegényügyi statisztika terén már az 1870-es években találunk fontos adalékokat. 1873-ban feldolgozza a pesti kényszerdolgozház fegyenceinek statisztikáját (*Kőrösy* [1873]). Ezt követi 1886-ban, a főváros felkérésére, a szegényügyi statisztika tervezete (*Kőrösy* [1886]), amelynek az 1875. évi szegényügyi szabályzat jobb funkcionálását segítő szegényügyi adatgyűjtést kellett volna megalapoznia. Az adatgyűjtés nem valósult meg, így 1898-tól Kőrösy munkatársaival újabb tervezetet dolgoz ki (*Kőrösy* [1900]), amelyet követően 1900-tól elindul a folyamatos (havi) adatszolgáltatás, feldolgozás és publikáció. A két tervezet között többször foglalkozott az éjjeli szállók és túlszűfolt lakások népességének felvételével a népszámlálások keretében vagy azoktól függetlenül (például 1893-ban). E tárgyban legfontosabb összefoglaló kötete az 1900-tól induló adatokat elemző műve (*Kőrösy* [1905]), amelyben a statisztikai táblák elemzése előtt egy történeti vázlatot is találunk a fővárosi szegényügyről.

A halandósági adatokról pedig részletes havi statisztikákat találhatunk a Főváros Statisztikai Hivatalának Havi Kimutatásaiban, amelyekből néhány elemző kötet is készült a megelőző évek halandóságáról és annak okairól (1876-tól a Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei sorában).³

A művek tehát mindkét esetben a Fővárosi Statisztikai Hivatallal szemben támasztott szakmai követelményekből születtek, de megformálásukban az elemző köteteket és tervezeteket jegyző Kőrösy tudományos érdeklődése is nagy szerepet kapott: nevezetesen a főváros viharos népességnövekedéséből fakadó szociális problémák és ezek kapcsolata a halandósággal, illetve a főváros nemzetközi téren is igen magas halandósága és ennek okai, amelyek között a szociális problémák, a szegények magas aránya, lakáshelyzetük stb. igen fontos szerepet játszottak.

³ Kőrösy életében nyolc összefoglaló kötet jelent meg azonos címmel (*Pestváros/Budapest székesfőváros halandósága és annak okai*) és azonos szerkezetben, amelyek részletesen tárgyalják a főváros 1872 és 1905 közötti halandósági viszonyait (*Kőrösy* [1876], [1877], [1885], [1888] [1898] [1901] [1902-1906], [1904]).

Értelmezési keretek

Kőrösy szegényüggyel kapcsolatos műveinek egyik lehetséges értelmezési kerete lehet a felvilágosodás racionalizmusa és a modern állam és társadalom XVIII–XIX. századi kialakulása. Számos tényező (demográfiai robbanás, bonyolult társadalmi kapcsolatrendszer kialakulása, hatékony államgépezet kialakításának, a gazdasági és katonai teljesítőképesség növelésének, képzett, egészséges, fegyelmezett munkaerő biztosításának igénye) következtében egy sereg új probléma jelentkezett, amelyeket az akkor kialakuló modern állam próbál megoldani. Ennek során több olyan kérdést von ellenőrzése alá, amelyek korábban nem tartoztak érdeklődési körébe (gazdaságpolitika, népesedéspolitika, szociális politika, oktatás, egészségügy). A kiindulópont az erős morális elkötelezettség, a cél a közjó előmozdítása, ennek eszköze pedig a statisztikai megismerés, amelyre a növekvő állami kontroll épül. Ezt az interpretációt nevezhetnénk az újkori fejlődés optimista olvasatának is, ahol a hangsúly a pozitív következményeken: a közegészségügy javításán, a fertőző betegségek visszaszorításán, a halandóság csökkentésén, az életszínvonal és a lakáskörülmények javulásán, az iskolázottság terjedésén, a társadalom elesettjeiről való gondoskodás intézményi formáinak kialakulásán van.

A másik lehetséges értelmezési keret *Michel Foucault* műveire épül,⁴ és erősen vitatott; nevezhetnénk ezt a modern kori változások pesszimista olvasatának is. Nem célunk, hogy Foucault gondolatmenetét részletesen bemutassuk, csak néhány olyan elemet idéznénk fel, amely többé-kevésbé általánosan elfogadott.

1. A XVIII. században jelentős változás történik, sok egyéb mellett az állami politikában is, amelynek iránya részint az egyéni szabadságjogok fokozatos kiterjesztése, részint a társadalom feletti fokozódó kontroll, a fegyelmezés mechanizmusainak és intézményeinek (dologház, börtön, kaszárnya az egyik oldalon, szegényház, kórház, elmeógyógyintézet, árvaház és iskola a másik oldalon) kiépítése lesz.

2. Ennek gyakorlásában a politika (az állam), az egyházak és a tudomány (például a statisztika, a demográfia, az orvostudomány stb.) együttműködnek, kitüntetett területek a demográfia (a népességek fölötti kontroll gyakorlása), valamint a család és a szexualitás körüli diskurzusok kisajátítása, irányítása és ellenőrzése.

3. Mindennek lényegi következménye lesz az egyre határozottabban körvonalazódó népesedéspolitika, illetve ennek részeként az egészségügy, a szociálpolitika kialakulása.

4. Az új hatalmi technika célpontja a populáció, a statisztikai vizsgálatok tárgya, ennek életfolyamatait (növekedés, egészségi állapot, térbeli mozgás, halál stb.) akarják megismerni és befolyásolni (v.ö. Foucault „biopolitikája”).

⁴ Lásd elsősorban *Foucault* [1990], [1992], [1996], valamint *Melegh* [2000] és *Őri* [2003].

5. A folyamat részeként, a modern szociálpolitika kezdeteinek kialakulásával változás következik be a szegényügyben. Korábban a szegények támogatása a helyi közösségek szintjén valósult meg, a keresztény karitatív tevékenység keretében. Célpontja elvben minden helyi „szegény”, azaz rászoruló, de lehetett az vándor, kényszerű vagy önkéntes szegény is (koldusok, földönfutók, kolduló barátok). A tényleges gyakorlat azonban sok tekintetben homályban marad előttünk. Nagyjából a XVIII. századtól (néhol, például Németalföldön, Angliában már korábban) változás kezdődik, a támogatás a helyi kisközösségektől az állam, a község, az egyházak kezébe kerül, és egyre inkább intézményesedik, egyre inkább a szegény, valamilyen értelemben rászoruló, a társadalom számára „hasznos” polgárok felé irányul. Az alapelv a munkához való viszony lesz: így az támogatandó, aki

- dolgozik, de kicsi a jövedelme;
- átmenetileg kiszorul a munka világából, de dolgozni akar, munkát keres;
- munkaképtelen.

6. A tartósan nem dolgozó szegények (csavargók, koldusok), akik munkaképesek, de nem akarnak dolgozni, illetve azok, akik dolgoznak, de tevékenységük morális alapon nem tartozik a munka világába (a prostituáltak) potenciális bűnelkövetőkké válnak, és a valódi bűnözőkkel együtt a represszió, a kirekesztés, a javító célú büntetés tárgyai lesznek. A XIX. század folyamán megjelenik a dologház, a kényszermunka, a börtön, mint lényegében kizárólagos, javító célú büntetésforma.⁵

7. Az új statisztikai osztályozás, amely megállapítja a „hasznosak” és a „haszontalanok”, a támogatandók és a kizárandók körét, Foucault gondolatmenete szerint egyszerre létrehozója és visszatükrözője a modern államban és társadalomban jelenlevő, osztály vagy faji alapú rasszizmusnak.

Szegényügy Magyarországon (XVIII–XIX. század) és Kőrösy szegényüggyel kapcsolatos írásai

Az említett változások a XVIII. század második felétől érzékelhetők Magyarországon. Az 1775-ös szegényrendelet⁶ (a sok tekintetben hasonló cigányrende-

⁵ Minderről részletesen szól Foucault [1990] mellett Gyáni [2002].

⁶ *Mendicorum et Vagorum regulationis Systema*, Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 23, Circularia Impressa, nr. 62, 1775. okt. 12., lásd még Gyáni [2002] 187. old. és Óri [2003] 104. old.

lettel együtt⁷) szigorúan ellenőrizni kívánja a szegényeket. Az osztályozó elv részben hagyományos (honos vagy „kebelbeli” szegény, a helyi közösség kötelezettségei csak felé irányulnak, illetve az idegen, akit vissza kell küldeni lakhelyére), részben új (munkát keresők, azaz vándor iparosok, szolgák, költöző jobbágyok, illetve csavargók, koldusok, akik legfeljebb színlelik a munkaképtelenséget). A munkaképtelen helyi szegények engedély (bárca) fejében koldulhatnak,⁸ a nem helyi illetőségűeket lakóhelyükre kell visszatoloncolni, a visszaesőket a felállítandó dologházakba kell zárni.⁹ Külföldről csak a munkakeresőket szabad beengedni, ha igazolni tudják, hogy megélhetésüket képesek fedezni.¹⁰ Az országon belüli mozgás csak szabályos útipasszus birtokában volt engedélyezve. A koldusok házasodása elvben külön engedély birtokában volt csak lehetséges. A rendelet intézkedik a részletes statisztikai felvételtől is, mégpedig a szegényházi és azon kívüli szegények esetében is (lásd később Kőrösynél: zárt és nyílt szegényügy). Ezt az elvet követik az 1770-80-as évek lélekösszeírásai is: külön írják össze a koldusokat és a xenodochiumok (dologházak, ahol a megélhetésért dolgozni kellett) és a fundatiók (szegényházak, ahol a rászorulókat ingyenes ellátást kaptak) szegényeit (Őri [2003] 60. old.). A ténylegesen követett gyakorlatról e téren is kevesebb információnk van, de világos, hogy a csavargókat potenciális bűnelkövetőnek tartották, gyakran zárták be őket addig, amíg ki nem vizsgálták, hogy elkövettek-e valamely bűncselekményt, azaz a csavargó, vándor népesség kriminalizálása a gyakorlatban is érvényesült (Hajdu [1985] 64–65. old. és 324–328. old., Gyáni [2002] 188. old.). Ugyanakkor az 1775-ös rendelet is intézkedik a helyi szegények segítéséről, az alamizsnálkodásról, világosan mutatva, hogy a fegyelmezés, a represszió és a kizárás mellett továbbra is jelen van a könyörületeség szempontja.

⁷ *Zingarorum regulatio*, Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 23, Circularia Impressa, nr. 17. 1773. febr. 22. vagy C 23 nr. 55. 1775. júl. 10. vagy C 23 nr. 24. 1774. jan. 3.

⁸ Az 1770 és 1780-as évek állami lélekösszeírásainak (*Conscriptiones Animarum*) iratanyagából (a szabad királyi városokhoz intézett utasításból) kiténik, hogy a városokban megkülönböztettek hatósági engedéllyel koldulókat és ilyenek nem rendelkezőket. Más kérdés, hogy az összeírás már a szemléletmód változását is mutatja: a statisztikai felvétel során mindkét csoport egy kategóriába kerül (Őri [2003] 86. old.). A XVIII. század végi és a XIX. század eleji Miskolcra szintén vannak adataink a legálisan kolduló helyiek számára kibocsátott fémlapocskáról, „bárcáról” (Fazekas [2004] 379. old. és 381. old.). Lásd még: Gyáni [2002] 188. old.

⁹ A nem helyi koldusok, csavargók lakóhelyükre való visszatoloncolásáról konkrét példákat hoz: Hajdu [1985] 325–326. old.

¹⁰ Hasonlóképpen rendelkezik Mária Terézia a zsidókkal kapcsolatban 1773-ban: külföldről csak anyagi helyzetük alapos felderítése után lehet őket az országba bebocsátani, aki nem rendelkezik a megélhetéséhez szükséges anyagiakkal, azt vissza kell a határról zavarni, az országból a csavargó, megélhetési forrásokkal nem rendelkező zsidókat ki kell toloncolni (*Regulatio Gentis Judaicae et taxa tolerantialis*, Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 23, Circularia Impressa, nr. 19. 1773. ápr. 1. idézi: Őri [2003] 108. old.). Hasonló szellemben születik a II. József-féle népszámlálás rendelkezése is a honos státus megítélésével kapcsolatosan: a tízéves helyben lakás mellett valamely vállalkozás, bolt vagy üzlet nyitása a honosság odaítélésének kritériuma, amelynek alapján az összeírás során a besorolás megtörtént (Thirring [1938] 152. old.).

Hasonló kettősséget tapasztalhatunk a reformkorban is. Pesten az 1817-ben alapított Pesti Jótékonyági Nőegylet kezdeményezésére 1830-ban begyűjtik a koldusokat, az idegen illetőségűeket hazatoloncolják, a munkaképeseket munkára utasítják, a munkaképtelenek kérhették szegényházi elhelyezésüket a nőegylet fenntartotta szegényházban. Fontos lépés a szegényügy intézményesülése, szegényházak, „aggápoldák”, árvaházak nyílnak, de a hagyományos megkülönböztetés helyi és idegen illetőségű szegények között a XIX. században mindvégig fennmarad. Jellemző az is, hogy a szegényügynek mind represszív, mind segélyező vonását társadalmi szervezetek, egyesületek gyakorolják.¹¹ A szegényházból 1833-tól, amikor a város kezelésébe kerül, kényszerdologház lesz, amelynek célja a „feslett erkölcsűek” elzárása és javítása. A kényszerdologház 1879-ig működik Pesten (*Gyáni* [2002] 192–193. old.).

Az 1875. évi fővárosi szegényügyi szabályzat a szegényügyet, jellemző módon, a rendészeti és szegényügyi ügyosztály alá rendeli. Tilos lesz a koldulás, szigorú bejelentkezési kötelezettség áll fenn az idegenek számára, a szabályok megszegőit viszatoloncolják a lakóhelyükre, a helyi koldusokat előállítják, a munkaképteleneket pénzbeli segélyben részesítik, vagy szegényházban helyezik el. A szabályozás részben eredménytelen volt, 1901-ben és 1902-ben évente több mint 16 ezer koldust állítottak elő (*Kőrösy* [1905] 19. old.), noha tilos volt a koldulás, és a bejelentkezési kötelezettséget sem tartották be, a rendőrség ezt csak az előállított koldusoknál, csavargóknál vizsgálta. Kőrösy 1905-ös elemzése szerint a kényszerintézkedések betarthatatlanok, a rendőrség nem tudja megoldani a toloncolás problémáját, igen nagy probléma a fővárosi „proletáriátus” magas száma és aránya, a pénzhiány, az, hogy a társadalom nincs bevonva a segélyezésbe, mint például Németországban, hanem a segélyezéssel kerületenként csak egy-egy hivatalnok foglalkozik (*Kőrösy* [1905] 17–19. old.).

Kőrösy 1873-ban közli a dologház „kényszerönczeinek” statisztikáját (*Kőrösy* [1873]). Szempontunkból igen tanulságosak megjegyzései: a kényszerdologház feladata a lakosság „feslett erkölcsű osztályainak” ártalmatlanná tétele, kényszerszermunka általi szorgalomra szoktatása, tanítás és egyéb ösztönzés útján való javítása. „Preventív” elzárásról van szó, a foglyok nem büntett miatt vannak fogva, hanem mert büntettet lehet tőlük várni (*Kőrösy* [1873] 81. old.), maga az intézmény „inkább emberbaráti, mint büntető intézmény”, a javító funkció ugyanakkor nemigen eredményes, a foglyok háromnegyede visszaeső (*Kőrösy* [1873] 88. old.). Kőrösy álláspontja a kényszerdologházzal szemben a kritikus azonosulás, kritikája a határfokot illeti. A rendőrség később többször javasolja a kényszerdologház visszaállítását, de a fővárosi tanács visszautasítja mint nem humánus intézményt (*Kőrösy*

¹¹ Hasonló volt a szerepük a párizsi plébániák jótékonyági társaságainak a XVIII. században, a segélyezés mellett a segélyezettek állandó felügyeletét és a róluk való információgyűjtést is szolgálták (*Foucault* [1990] 289. old.).

[1905] 20–21. old.).¹² Nyilvánvalóan jelen vannak itt a szegények egy részével (a munkakerülőknek tartottakkal) szembeni represszió és fegyelmezés legfontosabb elemei: a koldusok, csavargók kriminalizálása, annak feltételezése, hogy a társadalmi méretű probléma mögött egyéni jellembeli hibák állnak, amelyet a társadalomnak vissza kell szorítania, amellyel szemben védekeznie kell, de ugyanakkor – lehetőség szerint – ezeket az egyéni hibákat ki kell javítani, az elzárás javító célzatú. A XVIII. század óta igen fontos elem a mozgás korlátozása, ellenőrzése, a szegényügy kezelhetősége és a társadalom veszélyesnek tekintett elemeinek kontrollálása érdekében a szegényeknek az illetőségi helyükön kellene élniük, mozgásukat kényszerítő intézkedésekkel is meg kell gátolni.

Kőrösy 1886-os papíron maradt statisztikai tervezetében megkülönböztet „hasznos polgárokat” és „veszélyes osztályokat” (*Kőrösy* [1886] 104. old.). A statisztikai felmérés célja éppen az, hogy a szegényekről, árvákról, lelencekről való gondoskodás révén minél többen az előbbiek körében maradjanak. A szegényekkel kapcsolatos fentebb vázolt kettős megközelítésből (fegyelmezés és segélyezés a munkához való viszony alapján) itt a segélyezésen van a hangsúly. A szegényügyi statisztikai adatszolgáltatás célja, hogy felmérhető legyen az, hogy a hatóságok miként teljesítik jótékonyági kötelezettségeiket (*Kőrösy* [1886] 102. old.). A szegényügyi statisztika tárgya az egyéni szegénység¹³ és az állami vagy községi segélyezés.

Kőrösy megkülönböztet nyílt (egyéni) és zárt (intézeti) szegényügyet (szegényházak, aggápolodák, árvaházak). Részletes statisztikai felvételt javasol a segélyezettokról és a segélyekről, az intézményekben maguk az intézmények, a nyílt szegényügy esetében a bárcával rendelkező segélyezettokról a segélyező intézmények szolgáltatottak volna adatokat. 1898-ban lényegében ezt a rendszert újították fel, majd hamarosan megvalósult a nyilvántartási rendszer a segélyezettokról. 1900. január 1-jétől havi adatszolgáltatás indult, melynek keretében elkészítették a zárt szegényügyi intézmények, a személyzet, a berendezés, az élelmezés, az egészségügyi helyzet, a

¹² A rendőrség több ízben (az 1875-ös rendelkezést követően 1877-ben, majd 1885-ben az új szegényügyi szabályrendelet előkészítése során, valamint 1900 körül) jelezte a kérdés megoldatlanságát. A fő problémát eszerint a fővárosba özönlő szegények, koldusok jelentik, akikkel szemben hiábavalók a büntetések, mert újra és újra rákényszerülnek a koldulásra. A fővárosi szegényházak képtelenek befogadni a munkaképteleneket, a nem budapesti illetőségűek kitoloncolása pedig meghaladja a rendőrség erejét (a kitoloncoltak előbb érnek vissza a fővárosba, mint kísérőik). A megoldást a dolgozni hajlandóknak „önkéntes munkaházak”, a kiskorú csavargókkal, koldusokkal szemben javítóintézetek, a felnőtt munkakerülőkkel szemben pedig „kényszermunkaházak” jelentenék (*Kőrösy* [1905] 18–21. old.)

¹³ Kőrösy többször világossá teszi (például [1905] 9. old.), hogy a szegényügyi statisztika a személyes okokból bekövetkező egyéni elszegényedés következményeinek felmérésére irányul, nagyobb társadalmi csoportokra vonatkozó (például a filoxerajárvány nyomán bekövetkező) tömeges elszegényedés nem képezi tárgyát. Más kérdés, hogy tervezetei szerint, majd az 1900-tól működő statisztikai szolgáltatásban nem az elszegényedéssel, hanem az intézeti és azon kívüli *szegényekkel* foglalkoznak, így a fenti szempont szerinti elkülönítésre nem volt mód. A különbségtétel meggyőződésünk szerint itt is arra utal, hogy szerzőnk szerint a szegénység egyéni szintű probléma, nem pedig társadalmi jelenség, a társadalomnak az önhibájukon kívül szegényeket segítenie, a saját hibájukból szegényeket nevelnie, fegyelmeznie kell.

halandóság és az „áponczok” statisztikáját (szám, nem, kor, vallás, családi állapot, foglalkozás, az intézményben tartózkodás időtartama, születési hely szerint). A nyílt szegényügyhöz tartozott a pénzbeli segélyezés, az ingyenes orvosi ellátás és temetés, a szülő nők segélyezése, szükséglakások kiutalása, népkonyhák működtetése, melegedők felállítása stb. Mindezekről és a segélyezettokról statisztikát vezettek (szám, nem kor, születési hely, vallás, segély összege havonta és évente).¹⁴

Jól látható, hogy a szegényügy kezelésében, a szegényekről való diskurzusban, és így a szegényügyi statisztika tervezeteiben is, egyszerre van jelen a represszió és a segélyezés szándéka. Az előbbi megnyilvánul a koldulás tilalmában, a toloncolásban, a dologházban, a munkakerülő „potenciális bűnelkövetők” elzárásában. A másik szándék a dolgozni képtelen aggok, fogyatékosok, kiskorúak felé, illetve az önhibájukon kívüli, dolgozó vagy dolgozni akaró szegények felé irányul, a fő cél az, hogy ne süllyedjenek az előbbi csoportba.

Kőrösy halandósági statisztikái

A halandóság terén a fő probléma – különösen az 1870-es években, de csökkenő mértékben később is – Budapest nemzetközi mértékben is igen magas halandósága volt. Kőrösy elemző kötetében feltárulnak ennek fő okai.

1. A fertőző betegségek igen nagy gyakorisága (kolera az 1870-es években, majd különösen a TBC).

2. A halandóság nagy térbeli és társadalmi rétegek szerint különbségei.

3. Mögöttük a vagyoni, foglalkozásbeli, a lakviszonyok szerinti különbségek, a szegénység, a zsúfolt lakások, az egészségtelen pincelakások gyakorisága. Az 1869. évi népszámlálás adatai szerint a lakosság kétötöde olyan lakásban élt, amelyben egy szobára legalább 5 fő jutott, ezek 16 százaléka pincelakás, 10 fő/szoba felett a halálozások 79 százaléka fertőző betegség következménye volt (Kőrösy [1876] 121. old.).

4. A gyermekhalandóság igen magas szintje (főleg a szegényeknél, a törvénytelen gyerekek között, a dajkaságba adott gyerekeknél, ami Nyugat-Európában a XVII–XVIII. században is fontos tényezője volt a magas városi halandóságnak).

¹⁴ A felállítandó és az 1900-ban megvalósult statisztikai adatfelvételtől (az alkalmazott kérdőívekről) részletesen lásd: Kőrösy [1886] és [1900].

A magas halandóság tehát elsősorban a népesség szegényebb rétegeire vonatkozik, az ő magas arányuk a magyarázata Budapest viszonylag kedvezőtlen helyzetének a nemzetközi összehasonlításokban (Kőrösy [1876] 4. old.). Kőrösy számára a halandóság visszaszorítása a szinte minden társadalmi réteget sújtó fertőző betegségek (például a tuberkulózis) leküzdése mellett, elsősorban a szegénység enyhítését jelentette. Első elemző kötetében, 1876-ban kidolgozott javaslati is jórészt erre irányulnak (Kőrösy [1876] 148. old.). Véleménye szerint ehhez szükséges

- a pincelakások kiürítése és építési tilalmakkal újabbak létrejöttének megakadályozása,
- a túlszűfolt lakások ellenőrzése, tisztántartása,
- a köztisztaság iránti igény emelése, fásítás, utcaseprés,
- az ápolásra kiadott gyerekek ellenőrzése,
- kórházépítés,
- a szegénygyógyítás ügyének előre vitele.¹⁵

Mindezek a problémák Kőrösy szerint (például a gyermekhalandóság [1876] 107. old.) részben hosszú távon, a kulturális szint emelésével, részben rövid távon a szegényügy kezelésén keresztül orvosolhatók. Ez utóbbiban azonban, a korábban látott példákhoz hasonlóan, keverednek a segélyezés, a gondoskodás és az ellenőrzés, sőt a fegyelmezés elemei. A gondoskodásra nyilvánvaló példa a kórházépítés vagy a szegények, rászorulóknak ingyenes orvosi kezelése. Az ellenőrzés és a fegyelmezés szempontjai pedig a gyermekhalandóság, a köztisztaság és a zsűfolt lakások, a rossz lakáskörülmények egymással összefüggő problémájában lelhetők fel. A gyermekhalandóság csökkentése – mint említettük – Kőrösy szerint részben hosszú távon kezelhető kérdés, részben viszont közvetlenül a szegénység enyhítésével, a lakáskörülmények és a köztisztaság javításával befolyásolható probléma. Mindez jelentős részben hatósági szabályozás, ellenőrzés útján érhető el. A gyermekhalandóság jelentősen javítható a dajkaságba, ápolásra kiadott csecsemők rendszeres ellenőrzése, soruk, körülményeik nyomon követése útján (Kőrösy [1876] 107. old.). A köztisztaság és a lakáskörülmények javítása terén pedig Kőrösy szerint a megoldás a szegények többnyire túlszűfolt lakásainak rendőri ellenőrzése, tisztántartásuk ellenőrzés útján történő biztosítása lehet. Véleménye szerint a szegények maguk saját erejükből képtelenek megoldani a helyzetüket, saját erőből képtelenek rendezett viszonyokat teremteni, ezért a szegénységből fakadó súlyos humanitárius és közegészségügyi problémák megoldása közösségi feladat, amely a magukról gondoskodni nem tudók segélyezése és fokozott ellenőrzése útján érhető el, és amelynek egyik eszköze a statisztika.

¹⁵ Mindebből az 1870-es évek második felétől sok minden (pincelakások visszaszorítása, kórházépítés, fásítás, vízvezeték- és csatornaépítés) kezdett megvalósulni, aminek következtében a halandóság erősen csökkenni kezdett. Mindebben nyilvánvaló és igen jelentős Kőrösy és a Fővárosi Statisztikai Hivatal szerepe.

kai helyzetük ismerete (Körösy [1876] 107. old.). Körösy megközelítésében a zsúfolt lakások problémája részben közegészségügyi, részben erkölcsi kérdés, hiszen különböző neműek laknak egy szobában, a zsúfoltság miatt utcai és kocsmái életre kényszerülnek, növekszik bennük az osztálygyűlölet stb. A probléma részben hatósági beavatkozás kérdése (a pincelakásoknál az építési szabályozás útján), részben hosszú távú mentális kérdés, szerinte a zsúfolt lakáskörülmények csak olyan, igénytelen lakókat vonzanak a városba, akik hajlandók mindenféle ócska lakásban lakni.: „...csak azon alárendelt munkásosztályok maradnak városunkban, melyek csendes és becsületes családi életre igényt nem tartván, akármilyen ronda lakásban is élének. Ily munkásosztállyal pedig aligha fogja iparunk a külföld míveltebb iparosaival a harcot folytathatni.” (Körösy [1876] 149. old.). A szegénységgel kapcsolatos polgári diskurzus szinte minden lényeges elemét fellelhetjük itt: a halandóság, a közegészségügy és a köztisztaság problémái, a szociális kérdés összekapcsolódnak, a helyzet javítása közérdek, főleg a járványügyi helyzet miatt, de megjelenik a gazdasági versenyképesség problémája is. A szegénység erkölcsi problémává is válik, a szegénységből fakadó életkörülmények szélsőséges formában lehetetlenné teszik a polgári erkölcsnek megfelelő tisztasági életet, ami már az érintettek igénytelenségével függ össze, azaz szerinte választott magatartás. A szegényügy kezelése kulcsfontosságú, de a szegénység részben a szegények felelősségévé is válik, mentalitás, kultúráltság, igényesség kérdésévé, ezért a segélyezés mellett az ellenőrzés, a nevelés és a fegyelmezés is elengedhetetlen.

Összegzés

Körösy szegényügyi és halandósági statisztikai munkásságában ugyanazt az ellentmondást tapasztalhatjuk, mint amit a lehetséges értelmezési keretknél vázolunk. Egyszerre van jelen a humanitárius, emberbaráti, gondoskodó attitűd és a represszív intézkedésekkel való azonosulás, a szegénységben részben mentális okokat és személyes felelősséget is kereső nézőpont. Nézetei szerint a szegényügy és a halandóság javításának előre vitele az állami és a közösségi beavatkozás különböző formáit igényli: gondoskodást a legelesettebbekről, repressziót a „veszélyes” rétegekkel szemben, hatósági tiltást például a lakásviszonyok javítása érdekében, erkölcsi, higiéniai nevelést a szegények számára általában. Mindebben felfedezhető a modern állami gondoskodás kialakulásának kezdete minden ellentmondásával együtt, általánosabban fogalmazva a modernkori fejlődés ma is jelenlévő minden ellentmondásossága, ami kétségtelenül lehetőséget nyújt mindkét korábban felvázolt olvasatra.

Irodalom

- DEMÉNY, P. – MCNICOLL, G. (szerk.) [é.n.]: *Encyclopedia of Population I-II*. Thomson–Gale. New York.
- DUPÂQUIER, J. – DUPÂQUIER, M. [1985]: *Histoire de la démographie*. Perrin. Paris.
- FAZEKAS CS. [2004]: „Mi, Isten képét viselő szegények...” (Források a miskolci koldusok 18–19. századi történetéhez). In: *Faragó Tamás (szerk.): Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században I*. Dico Kiadó – Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.
- FOUCAULT, M. [1990]: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat. Budapest.
- FOUCAULT, M. [1992]: Életben hagyni és halálra ítélni. *Világosság*. 1. sz. 45–52. old.
- FOUCAULT, M. [1996]: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Atlantisz. Budapest.
- GYÁNI G. [2002]: Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. In: *Gyáni G.: Történelemszövegek. L'Harmattan*. Budapest.
- HAJDU L. [1985] *Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Magvető. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1873]: A pesti kényszerdologház fegyencczeinek statisztikája 1861-től 1870-ig. In: *Pestvárosi Statisztikai Évkönyv*. 1. 81–93. old.
- KÖRÖSY J. [1876]: *Pestváros halandósága 1872 és 1873-ban és annak okai*. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. 11. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1877:] *Budapest halandósága 1874-1875-ben és annak okai*. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. 14. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1885] *Budapest főváros halandósága az 1876–1881-diki években és annak okai*. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. 18. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1886] *A szegényügyi statisztika tervezete*. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Havi Füzetei, 14. évf. 101–123. old.
- KÖRÖSY J. [1888]: *Budapest főváros halandósága az 1882–1885-diki években és annak okai*. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. 22. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1898]: *Budapest székesfőváros halandósága az 1886–1890-diki években és annak okai*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. 26. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1900]: *A fővárosi szegényügyi statisztika szervezete*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Havi Füzetei. 28. évf. 36–54. old.
- KÖRÖSY J. [1901]: *Budapest székesfőváros halandósága az 1891–1895-diki években és annak okai*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei, 31. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1902–1906]: *Budapest székesfőváros halandósága az 1901–1905. években és annak okai*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. 36. 1–5. kötet. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1904]: *Budapest székesfőváros halandósága az 1896–1900. években és annak okai*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. 35. Budapest.
- KÖRÖSY J. [1905] *Budapest székesfőváros szegényügye az 1900–1902. években*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. 37. Budapest.
- MELEGH A. [2000]: Az angolszász globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században. Lépések a pro- és antinatalista népesedéspolitikák összehasonlító vizsgálata irányában. *Replika*. 39. sz. 157–175. old.
- NEMES E. – SZALAY M. (szerk.) [2006]: *Körösy József (1844–1906) műveinek válogatott bibliográfiája*. KSH Könyvtár és Levéltár. Budapest.

- ÓRI P. [2003]: *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783.* KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések. 75. Budapest.
- THIRRING G. [1938]: *Magyarország népessége II. Józsefkorában.* MTA. Budapest.

Summary

The author gives a brief survey of József Kőrösy (1844–1906), the great Hungarian statistician's works on poverty. First of all offers some possibilities of interpretation of Kőrösy's statistics, for social historians and demographers. Reading the works of Kőrösy one can witness a humanitarian point of view, where statistics are intended for taking care of the poor, and at the same time a repressive attitude against them emphasising mental problems and the role of personal responsibility as the causes of poverty. In this point of view different sorts of care and control can handle the problem of poverty: taking care of the most vulnerable social classes, of people working or intending to work, and control of the „dangerous” parts of the society, moral education of the poor etc. This ambiguity offers the possibility of different interpretations, such as Michel Foucault's pessimistic view on modernity.